

EVALDAS JUOZELIS

Vytauto Didžiojo universitetas

TIKROVĖ IR IDEOLOGIJA: S. ŽIŽEK, R. RORTY

Reality and Ideology: S. Žižek, R. Rorty

SUMMARY

The article discusses the possibility to supplement the discourse of the philosophy of science with socio-cultural concepts of reality and ideology. S. Žižek's "postmodern" inversion of simulacrum as a drastic recurrence of reality illustrates the possibly ineluctably ideological nature of contemporary philosophical discourse. Every speculative attempt to debunk fallacious consciousness and disclose the reality is condemned constantly, to reproduce a machinery of denunciation. Hereby, socio-cultural experience is replaced by fictitious theoretical delimitations. In Žižek's discursive practice, that identifies the nucleus of reality in superficial appearance, theoretical disjunction is suspended and significance drift is transposed to the socio-cultural domain of primal alienation. According to this, the benchmark of "postmodernist" Rorty's ideological strategy is ethnocentric pragmatism that suspends modern ontology and epistemology, and within the framework of the pragmatist model converts the lack of it into ideologically based principles of solidarity, edification and commitment to freedom, thus "realizing" the reality within scientific, ethical or political discourses.

ĮVADAS

Modernybę apibrėžia proto universalumo siekis, tradicijos galios atmetimas, racionalaus argumento kaip vienintelio būdo ginti įsitikinimą pripažinimas, bendruomenės gyvenimo, reguliuojamo savitarpio supratimo ir pripažinimo, leidžiančio išvengti prievartos, idealas; postmodernybę apibrėžia šio universa-

lumo siekio „dekonstravimas“ nuo Nietzsche's iki poststruktūralizmo, bandymas įrodyti, jog šis universalumo siekis yra neišvengiamai ir iš esmės klaidingas, slepiantis tam tikrą galios santykių tinklą, kuriame universalus protas pačia savo forma yra „represyvus“ ir „totalitarinis“.

RAKTAŽODŽIAI: tikrovė, ideologija, etnocentrinis pragmatizmas, mokslo filosofija.

KEY WORDS: reality, ideology, ethnocentric pragmatism, philosophy of science.

Taip rekonstruodamas moderniąja J. Habermaso modernizmo ir postmodernizmo perskyrą¹ Žižekas skelbia, kad Habermasas, pats to nežinodamas, savotiškai yra postmodernistas. Habermaso suformuluota pozicija yra klaidinga, kadangi jo apibrėžiamas „postmodernizmas“ yra vidinis modernizmo projekto apvertimas. Ar teorinio modernizmo esmės, klausia Žižekas, ir nesudaro „tikrųjų turinių“, slypinčių anapus „klaidingos sąmonės“ (ideologijos, ego, moralės), atskleidimas?

Taigi takoskyra tarp modernizmo ir postmodernizmo turėtų eiti kitur, ir, pasak Žižeko, lūžis, skiriantis pirmąją (Adorno, Horkheimeris, Marcuse) ir antrąją (Habermasas) Frankfurto mokyklos kartas, atitinka lūžį tarp modernizmo ir postmodernizmo. Pirmoji karta siekė panaikinti perskyrą tarp „susvetimėjusių“ gyvenimo sričių, meno ir „realybės“, o Habermasas pripažino laisvę ir emancipaciją kaip pozityvią sąlygą, nors modernizmui ji rodėsi kaip susvetimėjimo forma: estetinės sferos autonomija, funkcinių skirtingų socialinių plotmių skyrimą ir t. t. Kitaip tariant, modernistinės utopijos atmetimas, susitaikymas su tuo, jog laisvė galima tik remiantis tam tikru „pamatinium susvetimėjimu“, anot Žižeko, įrodo, jog esame postmodernistiniame pasaulyje². Tad ir dekonstrukcionizmas laikytinas modernistine, „demaskuojančia“ procedūra *par excellence*. Reikalas tas, kad pačios modernistinės procedūros visuomet būna įtrauktos į subtilią reikšmės mechanizmų logiką, kad struktūra, arba „intersubjektyvi mašina“, produkuoja objektus, kurių esatis abejotina,

taigi neretai sukasi apie tuštumą, pasikliaudama „nesančio Dievo“ perspektyva. Postmodernizmas apverčia santykį ir „rodo patį Daiktą kaip įkūnytą, materializuotą tuštumą“³.

Tokia Žižeko siūloma postmodernaus/modernaus reinterpretacija, mano supratimu, gali būti perkelta ir į mokslo filosofijos problematiką. Tiesa, Žižekas operuoja lakaniškais terminais ir psichoanalizės perskyromis, kurios nagrinėtinos atskirai, todėl neskubu pareikšti, jog į mokslo filosofijos diskursą įtrauktinas psichoanalizės instrumentarizmas⁴, o šliejuosi prie šiuolaikinio filosofinio diskurso tendencijos „suskliausti“ tam tikrus disciplinų riboženklius, o tai, mano akimis, ir atlieka Žižekas. Tardamas, jog „postmodernistinis“ lūžis įvyksta tik Lacano darbuose, nes jis tematizuoja tam tikrą realų trauminį branduolį, kurio statusas lieka labai dviprasmiškas: Tikrovė priešinasi simbolizacijai, tačiau drauge yra jos retroaktyvus produktas⁵, Žižekas eksplikuoja „postmodernizmo“ ontologiją, pateikiančiai objektą tiesiogiai ir leidžiančiai jam parodyti savo arbitralų pobūdį⁶. Tai yra dar viena ir šiuolaikinei mokslo filosofijai reikšmingos įsitikinimų ir (pagrįsto) žinojimo perskyros versija. Kas sudaro tikėjimą Kito, esančiu už mūsų sąmonės, ir kokią prasmę priskiriame tikėjimui, suteikdami jam žinojimo statusą? Kiek netikėtai šio Žižeko teksto pabaigoje aptinkame nuorodą į analitinę tradiciją:

Esama tam tikro pamatinio tikėjimo – tikėjimo Kito esminiu neprieštaringumu – kuris priklauso pačiai kalbai. Pačiu kalbėjimo aktu numanome didžiojo Kito eg-

zistavimą kaip prasmės garantuotoją. Net asketiškiausioje analitinėje filosofijoje šis pamatinis tikėjimas išsaugomas tokia forma, kurią Donaldas Davidsonas vadina „labdaros principu“, laikydamas jį sėkmingos komunikacijos pagrindu⁷.

Aš čia išvelgiu keletą reikšmingų sąsajų su Rorty pozicija. Pirmiausia jis pakankamai nuosekliai laikosi D. Davidsono požiūrio, jog apie tyrimo ir pasaulio santykį neturime mąstyti pagal „schema–turinys“ modelį, taigi atsisako protą arba kalbą laikyti pasaulio (turinio) atžvilgiu neutraliais struktūrinančiais institutais⁸. Be to, jei, kaip sako Davidsonas, po paaiškinimo visada būna aprašymas ir alternatyvūs to paties kau-

zalinio proceso aprašymai yra reikalingi skirtingiems tikslams, taigi nėra aprašymo, kuris koku nors būdu būtų „arčiau“ kauzaliųjų operacijų paaiškinimo negu kiti aprašymai, tuomet ši nuostata savo ruožtu Rorty atrodo kaip neperspektyvus realizmo ir pragmatizmo (modernizmo ir postmodernizmo) santykio problematikos perkėlimas iš mokslo filosofijos į kalbos filosofiją⁹. Toks judesys, kaip ir Lacano tikrovės priešinimosi simbolizacijai, kurios retroaktyvus produktas ji pati yra, koncepcija būtų mažų mažiausiai dviprasmiškas. Taigi šis judesys lyg ir reikalingas ideologinio (moralinio/etinio ar netgi politinio) papildoma.

MOKSLO POLITIKOS FILOSOFIJA?

Žižekas jį formuluoja tardamas, kad „vienintelis poststruktūralistas“ Lacanas kaip „tikrą Daiktą“, pagrindinę negalimybę, apibrėžė malonumą, aplink kurį struktūrinamas kiekvienas reikšmės tinklas¹⁰. Rorty, žinia, laikosi utilitarinės-pragmatinės nuostatos, „metafizine paguoda“ įvardijančios visus bandymus atskirti praktinį mąstymą nuo beasmenio ir neperspektyvinio tiesos ieškojimo¹¹. Ar tokia Rorty laikysena „postmoderni“ Žižeko apibrėžtą prasmę, t. y. postuluoja „pamatinį susvetimėjimą“? Čia parankus ekskursas į kitą Žižeko tekstą¹².

Teksto paantraštėje „Tikrovės pasija, regimybės pasija“ implikuojama ontologinė skirtis nusakytina taip:

Kitaip negu devynioliktasis amžius su utopiniais ar „moksliniais“ projektais ir idealais, ateities planavimu, dvidešimta-

sis amžius siekia pateikti patį daiktą, tiesiogiai realizuodamas ilgai lauktą Naująją Tvarką. Galutinis ir lemiamas dvidešimtojo amžiaus momentas buvo tiesioginė Tikrovės patirtis kaip priešprieša kasdienei socialinei realybei – ekstremali Tikrovės prievarta yra kaina, kurią turime sumokėti už tai, kad nuskutame apgaulingus realybės sluoksnius.¹³

Paradoksalu tai, kad ši netarpiškos „Tikrovės“ siekiamybė neapsieina be ją lydinčios ideologijos surogatų, ji tarsi neįmanoma be ideologinio regimybės tinklo. Vaizdinga ir kartu trivialis 2001 09 11 teroro aktų iliustracija Žižekas siekia aprašyti „tikrovės patyrimo“ mechanizmą.

Intuityvus patyrimas sako, kad PPC sunaikinimas buvo Tikrovės išibrovimas, sukrėtęs mūsų iliuzinę sferą. Negalėjome ir išivaizduoti, jog *mums* taip gali atsitikti, jog bus žengtas žingsnis,

parodysiantis, kad mūsų tikėjimas ekonomine ir karine galia, politine ir administracine mašinerija neturi pagrindo. Tačiau Žižekas siūlo tikrovės ir iliuzijos santykio inversiją: ne realybė išibrovė į mūsų vaizdinį, o vaizdiny išibrovė ir supurtė mūsų realybę – simbolines koordinates, kurios apibrėžia tai, ką suvokiame kaip realybę. Teroristai ėmėsi šio veiksmo ne tam, kad padarytų tikrą materialinę žalą, bet dėl „įspūdingo efekto“. Taigi „Tikrovės pasijos“ paradoksas pasirodo per visišką savo priešingybę: „jei Tikrovės pasija baigiasi visišku supanašėjimu su išpūdingu *Tikrovės efektu*, tuomet, laikantis tikslios inversijos, „postmoderni“ pasija regimybės baigiasi drastišku sugrįžimu prie Tikrovės pasijos“¹⁴.

Žižeko išvada yra tokia:

Paprastai sakome, jog neturėtume fikcijos suvokti kaip realybės – prisiminkime postmodernistinį teiginį, jog „realybė“ yra diskursyvus produktas, simbolinė fikcija, kurią klaidingai suvokiame kaip substancinį autonomišką darinį. Psichoanalizės pamoka šiuo klausimu yra priešinga: *neturėtume realybės suvokti kaip fikcijos* – turime pajėgti išžiūrėti tame, ką suvokiame kaip fikciją, kietą Tikrovės branduolį, kurį galime išsaugoti tik paversdami jį fikcija.¹⁵

Mano akimis, ši griežta „rekomendacija“ prasminę svarbą įgyja tik per savo pačios ideologinį tinklą. Ar turime rinktis tarp Adorno-Horkheimerio-Foucault ir Habermaso? Būtent ar modernus laisvės projektas yra klaidinga regimybė, kurio subjektai panirę į vėlyvojo kapitalizmo „administruojamą pasaulį“, ar „totalitariniai“ fenomenai tik liudija, kad politinis modernybės projektas lieka ne-

užbaigtas?¹⁶ Žižekas dilemą „demaskuoja“ įprastu būdu: anot jo, pirmoji samprata yra išvirkščioji antros, „oficialios“ viešosios ideologijos (ir praktikos) pusė. Tariamą individualią laisvę ir autonomiją atkartoja disciplinarinių mechanizmų prievartos vaizdiny. Vadinasi, Žižekas imasi modernizacijos projekto?

Šie Žižeko tekstai, mano akimis, nurodo principinę šiuolaikinio filosofinio „modernizmas versus postmodernizmas“ diskurso kryptį. Šis diskursas orientuojasi į filosofiją kaip „terapiją“, „edifikaciją“ arba į filosofijos kaip tam tikros ideologinės strategijos sampratą, kuri savo forma pripažįsta išskirtinio filosofijos statuso sociokultūrinėje aplinkoje nunykimą, bet atkakliai siekia į ją inkorporuoti. Kita vertus, filosofinio diskurso moksliskumo klausimas kai kuriems tampa priemone apskritai kvestionuoti „tokį“ filosofinį diskursą. Aš čia turiu omeny M. P. Šaulauską ir jo metareziūme: „adekvati, kiek tai apskritai įmanoma, teorija, sprendžianti analitikos-hermeneutikos kontroversijos istorijos artikuliuotą problematiką, turi būti papildyta ypatingos *metafilosofinės* problematikos aptartimi, t. y. *būtina klausti, koku pagrindu, ar ir kaip įmanoma visa apimanti filosofinė filosofinės problematikos kritika*“.¹⁷ Kodėl ir koku pagrindu Šaulauskas (čia „demaskuodamas“ Rorty) įkyriai įrodo, kad „postmodernioji analitika... ne tik pati pakliūva į metafilosofinės refleksijos bergždumo akivarą, bet paskui save įtraukia visus „išsilavinusius“ („edifikuotus“) filosofinės respublikos piliečius“?¹⁸ Aš čia nematau kitos išeities: arba jis vykdo metafilosofinės refleksijos bergždumo refleksiją, „demaskuoja“ fi-

losofinės problematikos filosofinę kritiką, – ir tai, dievaži, kurioziška, – arba yra „edifikuotas“ filosofinės respublikos pilietis, kuriam taikomos tos pačios socialinės garantijos ir transcendentalinės nuolaidos. Metafilosofine filosofinės kritikos prasme (šaulauskiškai išsireiškiant), priešprieša tarp modernizmo ir postmodernizmo toli gražu negali būti redukuojama į paprastą diachroniją¹⁹, o to nepaisant postmodernistinis Kito prieštaravimas modernistiniu Šaulausko žvilgsniu retroaktyviai suvokiamas kaip neišbaigtumas. Atsižvelgus į tai,

metafilosofinė stilistika reprezentuoja ne daugiau, nei tam tikrą filosofinę ideologinės strategijos sampratą. Anksčiau aš šią strategiją įvardijau kaip ideologinį (etinį arba politinį) judesį.

Taigi atsakymas į klausimą, ar Rorty postmodernus Žižeko apibrėžtąja prasme, yra sąlygojamas Rorty ideologinės strategijos. Tik tokiu būdu apibrėžtina jo tikrovės samprata ir adekvačiai suprastina postmodernizmo ir modernizmo perskyros reikšmė šiuolaikinės mokslo filosofijos diskursui, kuris įtraukia realizmo ir pragmatizmo problematiką.

ANTIANTIRELIATYVIZMAS²⁰

Atskaitos tašku čia galėtume laikyti garsųjį Rorty pasažą – solidarumas ar objektyvumas? Pasak Rorty, yra du būdai žmonėms reflektuoti savo gyvenimą: vienas jų remiasi pasakojimu apie refleksijos įnašą į visuomenės gyvenimą, kitas – siekiu apibrėžti save betarpiškame santykiyje su nežmogiška (*non-human*) realybe. Pirmasis būdas vadinamas solidarumu, antrasis – objektyvumu. Vakarų tradicija – nuo senovės graikų per Apšvietos projektą – yra pavyzdys, kaip ieškoti egzistencijos prasmės iš solidarumo žengiant į objektyvumą. Tie, kurie siekia pagrįsti solidarumą objektyvumu („realistai“), turi sukonstruoti tiesą kaip tikrovės atitikimą. Taip nustatomi santykiai tarp to, kas tikra ir įsivaizduojama, arba kas yra žinojimas, o kas – tik įsitikinimai. Jie taip pat teigia, kad yra šio tikėjimo pateisinimo procedūros, ir jos yra natūralios,

o ne lokalias. Taigi jie turi sukonstruoti epistemologiją, kurioje pateisinimo procedūros yra ne socialinės, bet natūralios, kylančios iš pačios žmogaus prigimties.

Tie, kurie siekia objektyvumą redukuoti į solidarumą („pragmatistai“), nepageidauja jokios metafizikos ar epistemologijos. Jie mato tiesą kaip tai, kuo mums yra paranku tikėti. Jiems nereikia argumentuoti, koku būdu įsitikinimai ir objektai atitinka vienas kitą. Iš pragmatinės pozicijos, tai, ką dabar tikime esant racionaliui, gali ir nebūti tiesa, kadangi visuomet yra vietos vertinagesniems įsitikinimams, visuomet gali atsirasti naujas pagrindas, naujos hipotezės ar visas naujas žodynas. Pragmatistams siekti objektyvumo reiškia ne išeiti iš bendruomenės, o pasiekti kiek įmanoma intersubjektyvų sutarimą, išplėsti „mes“ referentą kiek įmanoma²¹.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ S. Žižek. Nepadorus postmodernybės objektas, in *Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nediršote paklausti Lacano*. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 310–311.
- ² *Ibid.*, p. 311–312.
- ³ *Ibid.*, p. 315.
- ⁴ Kita vertus, panašaus bandymo būta paties Habermaso iki 1970 m. parašytuose tekstuose, kuriuose psichoanalizė atsiskleidžia kaip modelio kritiniams visuomenės mokslams šaltinis. J. Grondin. *Filosofinės hermeneutikos įvadas*. – Aida: 2003, p. 223.
- ⁵ S. Žižek. Nepadorus postmodernybės objektas, in *Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nediršote paklausti Lacano*, p. 312.
- ⁶ *Ibid.*, p. 313.
- ⁷ *Ibid.*, p. 328.
- ⁸ R. Rorty. Is natural science a natural kind?, in *Objectivity, relativism and truth. Philosophical papers*, vol. 1. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991, p. 50.
- ⁹ *Ibid.*, p. 60
- ¹⁰ S. Žižek. Nepadorus postmodernybės objektas, p. 312.
- ¹¹ R. Rorty. Is natural science a natural kind?, p. 60.
- ¹² S. Žižek. Sveiki atvykę į tikrovės dykumą, p. 352–378.
- ¹³ *Ibid.*, p. 352.
- ¹⁴ *Ibid.*, p. 355–356.
- ¹⁵ *Ibid.*, p. 365.
- ¹⁶ *Ibid.*, p. 372.
- ¹⁷ M. P. Šaulauskas. Analitikos-hermeneutikos kontroversija, in *Darbai ir dienos*. – Kaunas: VDU leidykla, 2005, 41, p. 179.
- ¹⁸ M. P. Šaulauskas. Postmoderniosios musės skrydis: sociologija ir postpozityvistinė Rorty analitika, in *Sociologija: Mintis ir veiksmas*. – Kaunas: KU leidykla, 1997, 1, p. 101.
- ¹⁹ S. Žižek. Nepadorus postmodernybės objektas, p. 315–316.
- ²⁰ Skolinuosi šį terminą iš C. Geertzo. O atsižvelgdamas į jautrią E. Gellnerio kritiką bei užbėgdamas jai už akių, tenoriu pasakyti turįs omenyje vadinamojo „nuosaikos reliatyvizmo“ atmainą, būdingą Rorty, H. Putnamui ir vėlyvajam P. Feyerabendui.
- ²¹ R. Rorty. Solidarity or objectivity?, p. 21–23.

B. d.